

Tietolipas 302

Kalle Puolakka

Miksi lukea kirjallisuutta?

Filosofinen tutkielma

Teos on Suomalaisen Kirjallisuuden
Seuran nimeämien
asiantuntijoiden tarkastama.

SKS:n julkaisujen kokoelma
kuuluu Unescon kansalliseen
Maailman muisti -rekisteriin.

Tietolipas 302

© 2025 Kalle Puolakka ja SKS

Kansi: Eija Hukka | Sarja-asu: Emmi Kyytsönen
Taitto: Sisko Honkala | Sarja-asu: Markus Itkonen

ISBN 978-951-858-985-6 (nid.)
ISBN 978-951-858-986-3 (EPUB)
ISBN 978-951-858-987-0 (PDF)

ISSN 0562-6129 (nid.)
ISSN 2670-2584 (verkkojulkaisut)

DOI <https://doi.org/10.21435/tl.302>

Teos on lisensoitu Creative Commons BY-NC-ND 4.0
International -lisenssillä, ellei toisin mainita.
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.fi>)

Teos on avoimesti saatavissa osoitteessa
<https://doi.org/10.21435/tl.302>
tai lukemalla tämä QR-koodi mobiililaitteella.

PunaMusta Oy, Turenki 2025

Sisällys

Aluksi 9

Johdanto 11

Läheisyys lukemisessa 31

Lukevat aivot 33

Kohti äänettömyyttä 37

Läheisyyden rakenneosat 43

Kirjallisuus ja tiedon muodot 64

Fiktiosta tietoon 70

Propositionaalinen tieto kirjallisuudessa 76

Kirjallisuus tiedon selventäjänä ja syventäjänä 84

Kokemuksellinen tieto 99

Traumatisoiva pelko Müllerin *Sydäneläimessä* esimerkkinä
kokemuksellisesta tiedosta 113

Kokemuksellisen tiedon tasot 120

Tiedollinen luottamus kirjallisuuteen 129

Kirjallisen tiedon perusteet 132

Kirjallisuus toisen käden tietolähteenä 136

Sosiaalinen kuolema esimerkkinä kokemuksellisesta tiedosta
Toni Morrisonin romaanissa *Minun kansani, minun
rakkaani* 139

Tiedollisesti hyveellinen kirjailija 143

Kirjailija ja tiedollinen huolenpito 155

Kirjallinen tuotanto tiedollisen kasvun ympäristönä	164
Yksittäisestä teoksesta tuotantoon	166
Tavat tietokykyjen taustalla	169
Tavoista tiedolliseen kasvuun	173
Modernin juutalaisen ristiriidat Isaac Bashevis Singerin tuotannossa	178
Kasvu Singerin kanssa	193

Lopuksi	200
---------	-----

Lähteet	216
Kirjoittaja	227
Abstract	228
Asiahakemisto	229
Henkilöhakemisto	231

Kadehdin teitä. Mutta eiväthän kaikki voi tietää kaikkea. Kukin oppii omat asiansa. Tieto ei koskaan tule yhteen ainoaan yksilöön – se versoo koko ihmislaajille kertyneistä kokemuksista.

Herz Grein Isaac Bashevis Singerin romaanissa *Varjoja Hudsonin yllä* (suomentanut Liisa Ryömä)

Aluksi

Tämä kirja kasvoi jälleen halusta tavoittaa pientä tutkijapiiriä laajempi yleisö. Silti sen juuret ovat vahvasti kansainvälisessä tutkimuskentässä. Kirjan monet keskeiset ajatukset joutuivat ensimmäistä kertaa kiirastuleen ollessani Murcian yliopiston ARESMUR-tutkimusryhmän vieraana marras-joulukuussa 2021. On vaikea ylikorostaa, miten stimuloivan ja sydämellisen ilmapiirin María José Alcaraz León ja muut ARESMURIN jäsenet – Francisca Pérez Carreño, Salvador Rubio Marco ja Matilde Carrasco Barranco – loivat vierailulleni. Itse kirjan kirjoitusprosessi alkoi vasta vuosia myöhemmin Centre for Advanced Study Sofiassa, jossa vietin neljä kuukautta vierailevana tutkijana kevätkesällä 2024. Erityiskiitokset Diana Mishkovaalle ja Dimiter Dimoville, jotka tekivät Sofiasta *home away from home*, kuten sanonta kuuluu. Iris Vidmarin osoittama kiinnostus tutkimustani kohtaan on ollut tärkeä motivaattori jo vuosien ajan, ja keskustelut Jukka Mikkosen kanssa ovat aina yhtä voimaannuttavia. Vain luoja tietää, missä olisin ilman Hanne Appelqvistia ja Sanna Lehtistä. Alfred Kordelinin säätiön ja Koneen Säätiön tuki oli aivan ratkaisevaa kirjan synnylle, mistä nöyrimmät kiitokset. Yhtä nöyryt kiitokset Lassi Sippolalle käsikirjoituksen huolellisesta editoinnista. Olin myös onnekas saadessani tuekseni SKS:n osaavan tiimin: julkaisukoordinaattori Maija Yli-Kätkän ja kustannusjohtaja Kirsi Keravuoren. Lopuksi on vielä kiitettävä kahta nimetöntä arvioijaa kannustavista kommenteista, jotka auttoivat hiomaan käsikirjoituksen monia tärkeitä yksityiskohtia.

Helsingissä 25.9.2025

Kalle Puolakka

Johdanto

Katselin kerran myöhäisteini-iässä televisiota äitini kanssa. Ruudussa esiintyi joukko Tukholmaan kokoontuneita miehiä puhumassa monista polttavista kysymyksistä. Mukana oli tutkijoita ainakin fysiikan, lääketieteen, kemian ja taloustieteen aloilta. Joukossa oli myös yksi kirjailija. Miehet oli saanut yhteen se, että heille oli myönnetty Alfred Nobelin nimeä kantava palkinto. Vaikka minulla ei ole tarkkaa muistikuvaa, mistä herrat keskustelivat, muistan elävästi äitini kommentoineen keskustelua: ”Jännä, miten näissä aina kirjailijalla on eniten sanottavaa.” Vuosi oli 1999 ja kyseinen kirjailija oli Günter Grass.

Kiinnostus tässä kirjassa käsittelemiini kysymyksiin saattoi alkaa kyteä tuona hetkenä, koska seuraavien sivujen ydinväite on pitkälti sama kuin äidilläni: kirjailijoilla on sanottavaa. Esittämäni analyysi siitä, miksi ja miten kirjailijoilla on sanottavaa, on pitkälti filosofinen. Sen ytimessä on länsimaisia filosofeja jo antiikista lähtien kiinnostanut kysymys kirjallisuuden ja tiedon välisestä suhteesta. Kirjailijoilla on sanottavaa, koska heidän teoksensa voivat parhaimmillaan sisältää tietoa.

Mutta minkälaisesta tiedosta kirjallisuuden kohdalla on kyse? Estetiikkaan kuuluvassa kirjallisuusfilosofiassa on esitetty lukuisia näkemyksiä siitä, miten kirjallisuuden sisältämä tieto ja kirjallisuuden tiedollinen arvo tulisi ymmärtää. Esimerkiksi John Irvingin romaanista *Kunnes löydän sinut* saa perustiedot joistakin Helsingin

Johanneksenkirkon keskeisistä arkkitehtonisista yksityiskohdista.¹ Kirjallisuusfilosofit kuitenkin yrittävät paikantaa kirjallisuudesta huomattavasti mielenkiintoisempaa tietoa, ja monien mukaan kirjallisuuden sisältämä tieto ja ymmärrys eivät ole täysin sanallistettavissa, eikä niitä voida pakata yksiselitteisten X on Y -muotoisten väitelauseiden eli propositioiden muotoon.

Kirjallisuuden Nobelin myöntöperusteet antavat tuntumaa siitä, mitä lukuisat filosofit tarkoittavat puhuessaan tiedosta kirjallisuuden kohdalla. Esimerkiksi myöhemmin käsittelemistäni Isaac Bashevis Singeristä, Toni Morrisonista ja Herta Mülleristä Nobelkomitea totesi seuraavaa:

Palkinto myönnetään Isaac Bashevis Singerille ”hänen intohimoisesta kertomataiteestaan, joka puolalaisjuutalaisen kulttuuritradition juurineen herättää eloon universaaleja ihmisenä olemisen ehtoja”.

Palkinto myönnetään Toni Morrisonille ”[romaaneista], jotka näkemyksellisellä intensiteetillä ja runoudellisella voimalla havahduttavat amerikkalaisen todellisuuden keskeiseen ulottuvuuteen”.

Palkinto myönnetään Herta Müllerille, joka ”kuvaa kaikkensa menettäneiden ihmisten sielunmaisemaa tuotannossaan, jossa yhdistyvät runouden tiiviys ja proosan suoruus”.²

Näiden kiteytysten valossa kirjallisuudella voi olla sanottavaa, koska se avaa tiedollisesti ja ymmärryksellisesti tärkeän näkökulman käsittelemisiinsä aiheisiin.

Vaikka esittelenkin kirjan toisessa luvussa erilaisia filosofisia tapoja ymmärtää kirjallisuuden tiedollinen sisältö, pääpaino

1 Irving 2005, 89–90.

2 Suomennos Müllerin palkintoperusteista on hänen romaaninsa *Sydäneläimen* suomennoksen takakannesta.

on ajatuksessa, jonka mukaan kirjallisuus voi antaa tietoa siitä, miltä kokemukset tuntuvat. Tällaista tietoa on estetiikassa kutsuttu vaihtoehtoisesti joko kokemukselliseksi, subjektiiviseksi tai fenomenologiseksi tiedoksi. Itse suosin ensimmäistä vaihtoehtoa. Filosofi Scott Stroud ehdottaa erottelua kolmenlaisen tiedon välillä: tietää, että (*knowledge that*); tietää, kuinka (*knowledge how*); tietää, miltä jokin tuntuu (*knowledge of what something is like*). Erottelu *tietää, että* ja *tietää, kuinka* välillä on filosofiassa varsin perinteinen: on eri asia tietää, *että* Johanneksenkirkko on Helsingissä kuin tietää, *kuinka* kristillisessä jumalanpalveluksessa on tarkoitus *toimia*. Näiden kahden tiedon lajin rinnalle Stroud ehdottaa siis kolmatta kategoriaa: tietoa kokemuksen tunnusta.³ Miltä tuntuu käydä läpi jokin tapahtuma tai nähdä maailma vaikkapa uskonnollisesti värittäneiden lasien läpi?

Esitän Kirjallisuus ja tiedon muodot -luvussa oman näkemykseni siitä, miten kirjallisuus voi antaa tällaista kokemuksellista tietoa ja nähdäkseni analyysini valaisee etenkin Morrisonin ja Müllerin Nobel-palkintoperusteita. Vastaan samalla kolmeen kritiikkiin, jotka usein kohdistetaan kokemukselliseen tietoon: Miten kirjallisuus voi antaa tietoa kirjallisuuden ulkopuolisesta kokemuksesta ottaen huomioon, että romaanin lukeminen on kokemuksena varsin erilainen kuin romaanin kuvaama todellinen kokemus, kuten osattomuus? Entä eikö ole eettisesti suorastaan arveluttavaa olettaa tietävänsä, miltä toisten ihmisten kokemukset tuntuvat? Voidaanko kokemuksia ylipäänsä jakaa? Käyn luvun ensimmäisellä puoliskolla seikkaperäisesti läpi toisenlaisiakin filosofisia näkemyksiä kirjallisuuden tiedollisesta merkityksestä. Näin kirja toimii paremmin myös johdantoteoksena erilaisiin filosofisiin käsityksiin kirjallisuuden tiedollisesta merkityksestä.

Aina kun puhutaan tiedosta, on kysyttävä perusteita ja oikeutusta. Mikä oikeuttaa lukijan muodostamaan käsityksiä kokemuksista ja niiden tunnusta jonkin romaanin pohjalta? Tiedolla on myös

3 Stroud 2008.

kirjallisuuden kohdalla kaksi puolta: sisältö ja oikeutus. Minkälais-ta tietoa kirjallisuus *sisältää* ja millä *perusteella* sitä voidaan kutsua tiedoksi eikä esimerkiksi luuloksi tai pelkäksi uskomukseksi? Kir-jallisuuden tiedollista arvoa koskeva filosofinen keskustelu on este-tiikassa hieman merkittävästi keskittynyt pääasiassa sisältökysymyk-seen ja samalla oikeutuskysymys ei ole saanut riittävästi huomiota. Kysymys oikeutuksesta on kuitenkin merkittävä esimerkiksi pohdit-taessa, mikä erottaa tiedollisesti arvokkaan kirjallisuuden vaikkapa propagandasta tai muusta heppoisesti perustellusta vaikuttamisesta. Täytän Tiedollinen luottamus kirjallisuuteen -luvussa tätä aukkoa ammentamalla tiedollista luottamusta, vastuuta ja hyveitä koske-vista filosofisista näkemyksistä. Nähdäkseni monet kirjailijat voivat olla tietoteoreetikko Linda Zagzebskin käsittein *tiedollisia esikuvia* aivan samalla tavoin kuin parhaat tutkijat, filosofit, historioitsijat, toimittajat, julkiset intellektuellit ja muut vastaavat hahmot, joiden käsitykset voivat toimia perusteltuina lähtökohtina omillemme.

Myös viimeinen luku tuo uusia ulottuvuuksia filosofiseen kes-kusteluun kirjallisuuden tiedollisesta arvosta. Huomionarvoista on, että ainakin estetiikassa käytävä keskustelu on kohdistunut nimen-omaan yksittäisen kirjallisen teoksen tiedolliseen arvoon. Mutta muuttuuko käsitys tiedosta, kun lähtökohdaksi otetaan kirjailijan koko tuotanto? Olen kiinnostunut etenkin kirjailijoista, joiden ko-ko tuotanto on jäsentynyt jonkin yksittäisen teeman ympärille, ku-ten modernin maailman ja juutalaisuuden väliseen hankaukseen Singerin tapauksessa. Tästä näkökulmasta kirjallisuuden lukemi-nen osoittautuu kumulatiiviseksi, kasautuvaksi toiminnaksi, jossa teosten lukukokemukset voivat rakentua toistensa varaan. Nyt tie-dollinen merkitys ei sijaitsekaan jossakin yksittäisessä teoksessa, vaan koko tuotantoon uppoutumisessa, josta voi muodostua jopa elämänmittainen prosessi. Näin pitkäjänteisen ja vailla tarkkoja ra-joja olevan toiminnan tiedollisen merkityksen tarkastelu vaatii ai-van omanlaisensa välineet. John Deweyn filosofian kaksi keskeistä käsitettä, *tapa (habit)* ja *kasvu (growth)*, tarjoavat sellaiset.

Tällaisessa lukutavassa kirjallisuuden lukeminen alkaa muistut-taa harrastusta, jota tehdään, jos ei päivittäin, niin ainakin tasaisin

väliajoin. Palaan tällaisen harrastamisen luonteeseen tarkemmin viimeisen luvun alussa, mutta tällainen lähestymistapa on vahvasti läsnä jo kirjan ensimmäisessä luvussa, jossa esitän näkemykseni kirjallisuuden lukemiseen liittyvästä läheisyyden ja intiimiyden tunteesta, joka on pohdituttanut monia muitakin. Jälleen näkökulma on yksittäisen teoksen lukemista laajempi; läheisyyden tunne syvenee kirjallisuusharrastuksen syventyessä, ja se voi värittää kirjallisuusharrastajan elämää jopa lukutaukojen aikana.

Ei ole suurikaan salaisuus, että kirjallisuutta luetaan yhä vähemmän ja että kirjallisuuden lukeminen on entistä harvemman harrastus.⁴ Myös syystä vallitsee varsin laaja konsensus: teknologisoitua maailma kaikkine laitteineen, sovelluksineen ja huvituksineen.⁵ Vahvoja ärsykeitä ja nopeaa reagointia edellyttävä teknologisoitua kulttuuri vaikuttaa tekevän hallaa kirjallisuuden lukemisen vaatimalle pitkäjänteisyydelle ja keskittyneisyydelle. Jotkut tuntevat olevan jo täysin kykenemättömiä paneutumaan romaanin

- 4 Esimerkiksi jo vuonna 2002 julkaistun Yhdysvaltain National Endowment for the Arts -viraston tekemän lukemista käsittelevän raportin johdannossa todetaan, että sen havainnot voidaan tiivistää yhteen lauseeseen: ”kirjallisuuden lukeminen (*literary reading*) ei ole pelkästään laskusuunnassa kaikissa ryhmissä, vaan laskun vauhti on kiihtynyt etenkin nuorten keskuudessa”. Lukeminen väheni myös vuosina 2012, 2017 ja 2022 tehdyissä tutkimuksissa. Yhden kirjallisen teoksen vuoden aikana lukeneiden yli 18-vuotiaiden yhdysvaltaisten määrä laski tänä aikana 5,6 prosenttiyksikköä: 45,2% (2012), 44,2% (2017), 39,6% (2022). Todettakoon, että näissä tutkimuksissa ”kirjallisuuden lukemisella” tarkoitetaan nimenomaan romaanien, novellien, runojen ja näytelmien lukemista. Muu lukeminen ei tänä aikana laskenut aivan yhtä vahvasti. Suomessa taas vaikuttaisi olevan kaksi vahvaa trendiä: paljon lukevien määrä vähenee ja täysin lukemattomien määrä kasvaa. Ks. Ekholm & Repo 2021. Heikkilä (2024, 47–55 ja luku 4) esittää hyvän yleiskatsauksen lukemisen vähenemiseen liittyvistä luvuista niin Suomessa kuin kansainvälises-tikin.
- 5 Ks. esim. Twenge – Martin – Spitzberg 2019. Heikkilä (2024) tosin esittää, että kulttuurin digitalisoitumisen vaikutusta lukemisen vähenemiseen on ylikorostettu. Hänestä kyseessä on paljon monimuotoisempi ilmiö, jonka taustasyiden selvittäminen edellyttää vahvaa sosiologista tutkimusta.

kaltaisiin keskittymistä ja aktiivista kognitiivista prosessointia vaativiin teksteihin.

Mielenkiintoisen tilanteesta tekee se, että tutkimukset ja kyse-lyt osoittavat kirjallisuuden lukemisen olevan edelleen arvostettu vapaa-ajan toiminnan muoto. Jälleen ihmiset eivät tee niitä asioita, jotka tietävät itselleen hyviksi. Sosiologisin termein kirjallisuuden lukeminen on hyvin ”legitiimi” harrastus,⁶ mikä näkyy joidenkin ihmisten ajoittaisessa tavassa valitella tai selitellä vähäistä lukemistaan; tätä tuskin tehtäisiin, ellei kirjallisuutta pidettäisi kulttuurisesti arvostettuna toimintana.⁷ Vanhemmatkin saattavat edelleen ylpeillä paljon lukevilla lapsillaan.⁸ Joitakin romaaneja, kuten Gustave Flaubertin *Madame Bovary*, on pidetty historian saatossa jopa turmiollisina ja varsinkin naisia liialliseen romanttiseen haihateluun kannustavina. Silti kirjallisuus sai kirjailija Ville-Juhani Sutisen mukaan kuitenkin vähitellen ”jalouden sädekehän”, joka sillä on säilynyt meidän päiviimme asti.⁹ Kuten yhteiskuntatieteilijä Riie Heikkilä toteaa kirjallisuuden lukemisen sosiologisessa tutkimuksessaan: ”Tutkimuksessa lukemiselle on tunnistettu kenties enemmän erilaisia myönteisiä hyötyjä kuin millekään muulle kulttuuri-osallistumisen muodolle.”¹⁰

Seuraavat sivut eivät anna varsinaisia välineitä siihen, miten kirjallisuuden lukemista kuvaava kehitys tai peräti kriisi saataisiin käännettyä toiseen suuntaan. Pikemminkin ne yrittävät tuoda uusia ulottuvuuksia kysymykseen, mitä tässä kehityksessä on pelissä. Kirjallisuuden lukemisen vähenemiseen liittyviä uhkia on jo nimetty lukuisia. Varmasti ilmeisin näistä on itse lukutaidon heikkeneminen. Tätä taitoa koskeva huoli on yleensä sitä suurempi, mitä nuoremasta ikäpolvesta on kyse, mikä näkyy esimerkiksi aihetta käsittelevien yleisöosasto- ja muiden lehtikirjoitusten kasvavana

6 Ks. esim. Purhonen 2014, 75–77, 82–83.

7 Esimerkiksi Lukukeskuksen vuoden 2020 tutkimuksessa 60 prosenttia aikuisista vastaajista koki lukevansa liian vähän. Ks. myös Heikkilä 2024, 127–137.

8 Sutinen 2024, 43.

9 Mts. 43–44.

10 Heikkilä 2024, 38.

määränä.¹¹ Lukeminen on taito – tai kuten ensimmäisessä luvussa esitän, etenkin äänetön lukeminen on myös keksintö – ja mikä tahansa taito rappeutuu, ellei sitä harjoita. On myös huomautettu, että lukutaito toimii pohjana muille taidoille. Lukutaidon tutkija Minna Torppa toteaa lehtihaastattelussa: ”Lukeminen ja kirjoittaminen ovat edelleen taitoja, joilla voi välittää abstrakteja ja monimutkaisia asioita ihan eri tarkkuudella kuin kuvalla. Vaikka sanotaan, että kuvassa on tuhat sanaa, ne ovat jokaiselle katsojalle vähän erilaiset tuhat sanaa.”¹² Hieman vastaavalla tavalla filosofi Charles Taylor korostaa, että kielen hallitsemiseen liittyy sisäsyntyisesti yritykseen laajentaa kielen mahdollisuuksia artikulointiin; kieli ikään kuin itsessään puskee meitä muotoilemaan ajatuksiamme aina vain tarkemmin.¹³

Myös itse lukemisen välineissä tapahtuneet muutokset ovat olleet tärkeitä tekijöitä lukutaidon heikkenemisessä. Lukeminen tapahtuu yhä useammin erilaisilta digitaalisilta laitteilta, jotka kuitenkin uhkaavat tehdä lukemisesta pinnallisempaa verrattuna perinteisiltä printtialustoilta tapahtuvaan lukemiseen. Printtilukeminen näyttäisi tukevan lukutaidon kehitystä digitaalista lukemista paremmin.¹⁴ Tällaisissa yhteyksissä viitataan useasti siihen, että sosiaalisen median alustojen tekstit tapaavat olla katkelmallisia ja vailla selvää asiayhteyttä. Myös hyperlinkit ovat jääneet monen hamppaisiin, koska niitä vilisevä teksti saa lukijan helposti hyppimään tekstistä toiseen ennen kuin ensimmäinen teksti on edes kunnolla luettu.¹⁵ Ylipäänsä digitaaliset laitteet voivat houkutella tekemään muuta lukemisen ohella.¹⁶ Kognitio- ja kasvatustieteilijä Maryanne Wolfin mukaan tällainen katkelmallisuus ja irtonaisuus on tehnyt

11 Ks. esim. Hosseini 2022; Aho & Laaksonen 2023; Loula 2023; Soininvaara – Leinikka – Holm – Suurpalo 2023; Ylinen 2023; Etelämäki & Keränen 2024; Kangas 2024; Välimaa 2024.

12 Puttonen 2024.

13 Taylor 2016, 177. Siteeraus otettu teoksesta Wolf 2018, 203.

14 Ks. esim. printtilukemisen ja digitaalisen lukemisen välistä suhdetta käsittelevien tutkimusten laaja meta-analyysi Altamura – Vargas – Salmerón 2023.

15 Carr 2010, 92–93, 122–132.

16 Mts. 101–102; Wolf 2018, 39.

”silmäilystä” tai ”skimmailusta” (*skim reading*) yhä normaalimman tavan lukea mitä tahansa tekstiä.¹⁷ Lukemisen väline ei siis ole neutraali alusta, vaan sen ominaisuudet heijastuvat lukutapaan. Wolfin sanoin ”aivokuoren viestintuojana” lukemisen väline alkaa muokata aivokuorta välittömästi.¹⁸ Väline todellakin on ”viesti” (*medium is the message*), kuten filosofi Marshall McLuhanin 1960-luvun kuuluisa iskulause kuuluu.¹⁹

Tietokirjailija Nicholas Carr esitti yhden ensimmäisistä laajemmista hätähuudoista lukemisen tilasta paljon huomiota saaneessa kirjassaan *Pinnalliset. Mitä internet tekee aivoillemme* (2010). Hänen perusteeksinsä on kuitenkin ajoittain ymmärretty turhankin negatiivisesti. Carr ei nimittäin väitä, että syventynyt lukeminen olisi mahdotonta digitaalisilta laitteilta. Pikemminkin hän esittää, että ne eivät *kannusta* syventyvään lukemiseen samassa määrin kuin perinteiset printtialustat.²⁰ Yhtä kaikki, Carrin mukaan digitaaliset laitteet ovat muuttamassa aivojemme rakennetta niin, että syventävä lukeminen käy nykyihmiselle yhä vaikeammaksi. Hänestä tämän kehityksen seuraukset voivat olla hyvinkin mittavat. Carr kirjoittaa:

Lineaarinen kirjallinen mieli on muodostanut taiteen, tieteen ja yhteiskunnan ytimen niiden 500 vuoden ajan, joina kirjat ovat olleet suosittu harrastus (*popular pursuit*). Mukautuvana ja hienovaraisena se on toiminut renessanssin mielikuvituksellisena mielenä, teollisen vallankumouksen innovatiivisena mielenä ja jopa modernismin kumouksellisenä mielenä. Pian se voi olla eilisen mieli.²¹

Carrin väitettä, että kirjat olisivat olleet suosittu harrastus jo 500 vuoden ajan, voidaan pitää turhan revittelevänä. On hyvä ottaa

17 Wolf 2019.

18 Wolf 2018, 107.

19 Carr 2010, 2.

20 Mts. 114–115.

21 Mts. 21.

huomioon, että lukutaito ei ollut vielä kovin laajalle levinnyttä 1400-luvun puolivälissä tapahtuneen kirjapainotaidon keksimisen aikoihin. Tilastojen puutteessa lukutaitoisten määrää tuon ajan Euroopan eri osissa on mahdotonta tarkasti arvioida. 1600-luvulle tultaessa hieman alle joka viides länsieurooppalainen osasi lukea. Tosin on otettava huomioon, että itse lukutaidon määritelmä ei ole tässä yhteydessä yksiselitteinen, koska lukutaitoa arvioivien ihmisten, kuten pappien ja opettajien, käsitykset hyvästä lukutaidosta saattoivat poiketa paljonkin toisistaan. Lukutaitoisten määrä myös vaihteli paljon maittain, alueittain ja ihmisryhmittäin. Hollanti ja Englanti olivat edelläkävijöitä. 1600-luvun puoliväliin mennessä noin puolet niiden väestöstä oli lukutaitoisia, kun taas sellaisissa maissa kuin Espanja, Italia, Saksa ja Portugali kehitys oli huomattavasti hitaampaa. Ranska saavutti viidenkymmenen prosentin lukutaitoasteen vasta 1800-luvun toisella puoliskolla, Ruotsi noin sata vuotta aiemmin.²²

Kuten Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä*kin osoittaa, lukutaidon kehityksen tiellä oli Suomessa vielä 1800-luvulla monia esteitä talven pimeydestä vahingollisiin asenteisiin, joita oli niin kansan syvissä riveissä kuin yläluokassakin. Kulttuurihistorioitsija Anna Kuisminin mukaan vasta vuonna 1921 voimaan tulleen yleisen oppivelvollisuuden myötä ”luku- ja kirjoitustaidon hankkimisesta tuli jokaisen lapsen oikeus”.²³

On hyvä huomata, että kirjojen paremmalla saatavuudella oli kuitenkin itsessään merkittävä vaikutus lukutaidon yleistymiseen Euroopassa. Toisaalta lukemisharrastuksella tuntuisi olevan kaksi välttämätöntä ehtoa: hyvä tarjonta sopivan kokoisia kirjoja ja lukutaito. Kirjapainotaidon kehitys täytti edellisen tarpeen ja merkittävästi edesauttoi jälkimmäisen ehdon toteutumista. Tässä suhteessa Carr on vähintäänkin oikeilla jäljillä asettaessaan lineaarisen kirjallisen mielen voittokulun alun noin 500 vuoden taakse. Ei ole myöskään kovin kaukaa haettava esittää, että Euroopan historian

22 Eskelson 2021.

23 Kuismin 2023, 225.

suuret mullistukset, joista osa on myös kiistattomia edistysaskeleita, olivat suurilta osin lukutaitoisten ihmisten käsialaa. Tämä myös omalta osaltaan tukee Carrin väitteitä kirjallisen mielen vallankumouksellisuudesta kuten myös siitä, että älylaitteiden aikakausi voi tarkoittaa merkittävää mielellistä murrosta.

Wolf jatkaa Carrin linjoilla. Hän huomauttaa, että hieman paradoksaalisestikin nyky-yhdysvaltalainen kohtaa päivässä helposti pienen romaanin verran tekstiä. Ikävää on kuitenkin se, että päivän aikana vastaanotettua tekstiä luetaan harvemmin ”pitkäjänteisesti tai keskittyneesti”, vaan pikemminkin ”sen kuluttamista kuvastaa yksi kouristuksenomainen toiminnallinen puuska toisensa jälkeen”.²⁴ Wolf muotoilee tämän kehityksen uhkakuvat hieman Carrin tavoin:

Ainoastaan kuudessa vuosituhannessa lukemisesta muodostui yksilöiden ja lukutaitoisten kulttuurien älyllisen kehityksen mullistava katalyytti. Lukemisemme laatu ei ole ainoastaan merkki ajattelumme laadusta, vaan se on paras tietämämme reitti kehittää kokonaan uusia polkuja lajimme aivojen evoluutiolle. Lukevien aivojen kehityksessä ja niissä nopeutuvissa, nykyisin yhä toisteisemmiksi käyvissä muutoksissa on paljon pelissä.²⁵

Carrin väitettä lukemisen pinnallistumisesta digitaalisessa maailmassa on lukemisen tutkimuksessa alettu kutsua *pinnallistumishypoteesiksi* (*shallowing hypothesis*) ja kasvava määrä tutkimusta osoittaa, että hänen esittämänsä huolet ovat vähintäänkin aiheellisia. Mediapsykologi Frank Hakemulderin ja lukutaidon tutkija Anne Mangenin mukaan pinnallistumishypoteesia on hieman kummallisestikin tutkittu lähinnä tietotekstien (*informational texts*) valossa. Heidän oma tutkimuksensa kuitenkin yrittää täyttää tätä aukkoa ja he esittävät vuoden 2024 artikkelissaan, että

24 Wolf 2018, 73.

25 Mts. 2.